Олексій Неживий

ВИДИМИЙ ГРИГІР ТЮТЮННИК

Вірю, що так буде називатися книжка невідомих до недавнього часу літературних творів Григора Тютюнника. Також хотілося б умістити в цьому виданні ті літературні твори, що зазнали насильних утручань і їхній основний текст було визначено не так давно. Ідеться передусім про новелу «Три зозулі з поклоном», автограф якої врешті-решт знайдено, оповідання «Деревій», а також незакінчений літературний твір «ЗІС-5». Назва останнього твору символічна, зумовлена його змістом, а ще про твір із такою назвою вже давно згадують близькі Григорові Тютюннику за його життя люди.

У записній книжці (за умовною нумерацією № 14) новеліста, опубліковаій у виданні **Григір Тютюнник. Бути письменником : щоденники, записники, листи / передм., підготовка тексту О. Неживого. – К. : Ярославів Вал, 2011,** читаємо: «*Їгорко Човновий прокидається рано і одразу до вікна (його ліжко біля вікна, з якого дме, дід і баба вирішили, що хай квартиранти обмазують вікна). Ріденький осінній садок, грядки, що їх от-от порати, роса. Внизу село. По низовині – туман, очерети в ньому можна вгадати, а далі церква біла і зелена, чепурна. Ще далі степ, але не такий, як там дома. Сірий. Їгорка огортає туга. Згадка про дядька, що орав надвечір ниву сам. Тільки загнав загінку. Граки за плугом та волами летять. Одна чорна борозна і ліс жовтіє. Попід ним уже плодиться синюватий вечірній туман.*

І тут входить дід-господар. Він тримає в руках розп'яту гімнастерку в орденах.

– Ось... Це, мабуть, солдатове. У грядках знайшов.

Тільки тепер Їгорко помітив, що тих двох, що спали ближче до дверей, немає. На ліжках голі матраци.

– Ей, солдат! – тихо гукає дід. Руки в нього трохи треміять, і медалі подзеленькують.

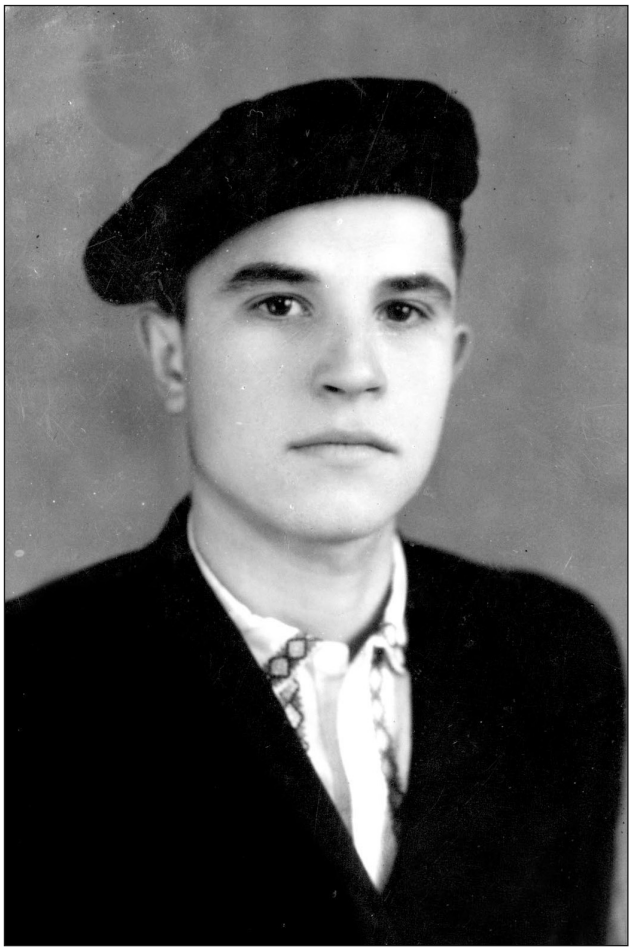

Григір Тютюнник.
Фото, селище Щотове,1951

Лоза швидко схоплюється в ліжку...

Так почалося Їгоркове життя робітника...

Розділи обривати. Ніякої «плавної» розповіді. Починати розділ крупно, щоб не розпливлося.

1 розділ. На новому місці.

2. Гараж, розряди, майстер нічної зміни з Лозою. Машини, яких Їгорко трохи побоюється.

3. З першої зарплати вирішили зодягнути і взуть Івана. Він – панський. Рабська звичка –

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

панський... Складчина. Дебальцеве. Потім, коли Іван купить патефон і годинник, він скаже:

– Хлопці, патефон без мене не відкривати, бо ми його так скоро вгробимо».

При визначенні хронологічних меж записної книжки зазначено, що, вірогідно, велася вона кілька років: орієнтовно, від кінця 1974-го – початку 1975 року (бо тут наявні нотатки до оповідань «Грамотний» та «Устим та Оляна») до початку 1978 року. Їгорко Човновий – це ім'я літературного героя з оповідання «Смерть кавалера», уперше опублікованого в журналі «Зміна» (1965, № 1), а потім у книжці «Зав'язь».

Тоді, 2005 року, довелося зазначити, що ймовірно цей запис стосувався творчого задуму іншого художнього твору. Тепер з упевненістю можемо стверджувати – ці нотатки пов'язані з незавершеним літературним твором «ЗІС-5», який сьогодні вперше приходить до читача. Хоч прізвище головного героя довелося змінити на Теліжний, однак пізнаються описи місцевості, куди приїхали заробітчани, ім'я одного з них – Іван, у якого обличчя «панське», солдат на прізвище Лоза з численними бойовими нагородами, гараж – місце їхньої роботи, а ще останній спогад Їгора про рідний край: «Під байраком хтось орав двома парами волів, запряжених плугом, і над волами та орачем кишіло гайвороння, а в кінці гонів здіймалася вгору тонка цівка пречистого синього диму – видно, пеклася орачам картопля. Я став і довго дивився на орачів, на синю хмарку диму понад нивою і, зітхнувши, пішов далі».

В автобіографії Григір Тютюнник коротко зазначав, що з 1950-го по 1951 рік працював на будівництві Миронівської ГРЕС та відбудові шахт у Луганській області (в особовому листку вказано точні дати – 8.04.1950–13.03.1951 – будівництво Миронівської ГРЕС, слюсар).

Будівництво цієї електростанції саме й розпочалося 1949 року в селищі Миронівському поблизу міста Дебальцева Донецької області, потім майбутній письменник переїздить у селище Щотове, неподалік міста Антрацита, де живе в сім'ї дядька Филимона Васильовича Тютюнника.

Назви села – Верхні й Нижні Капустинці – звичайно ж, мають літературний, а не географічний характер, а ще згадується Нижня й Верхня Мануйлівка на Полтавщині, рідне село Людмили Тютюнник (Корецької) – дружини Григора Тютюнника, куди той їздив щороку.

Отже, тут, як і в багатьох інших творах письменника, йдеться про власне пережите, що не могло забутися. Епізодична згадка про машину «ЗІС-5» стосується не тільки навчання Їгора в ремісничому училищі, а всієї тодішньої задушливої атмосфери, породженої тоталітарною системою, тобто сталінізмом: «Свою, що в колгоспі на ній робив, півторатонку ремонтував. Майже щодня. А ЗІСа, що у нас в училищі був, – ні. Бо він не їздив. Ми його тільки розбирали й складали разів п'ять».

Скульптурний портрет Григора Тютюнника. Автор – Андрій Німенко. *Фото, 1985*

Самоуправство, самодурство й пихатість колгоспного бригадира, такого собі сільського «вождика», змушують хлопця покинути рідне село й «завербуватися» на будівництво електростанції. На відміну від численних творів, автори яких були вірними апологетами соціалістичного реалізму й «оспівували ударну працю на будовах комунізму», Григір Тютюнник відтворює історично вмотивовану, правдиву картину жалюгідного становища тих, кого називали заробітчанами чи навіть біженцями.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2018. № 2 (39)

У рецензії «Чиста роса людяності» Лариса Мороз писала: «Коли читаєш першу збірку оповідань Г. Тютюнника “Зав’язь”, складається враження, що всі емоції свої, загострені до краю, він носив у собі так довго, що в душі його вони встигли сформуватися у чіткі, досконалі кристали і лягли на сторінки книжки струнким малюнком, де спроба знищити чи бодай змінити один штрих призвела б до порушення гармонії» («Молодь України», 10 серпня 1966 р.).

Отже, при підготовці до друку, особливо визначенні основного тексту, ми насамперед намагалися домогтися його цілісності, беручи до уваги те, що в родинному архіві Григора Тютюнника збереглося два варіанти цього літературного твору (авторизований машинопис) та кілька сторінок автографа. Усе це свідчення великої роботи талановитого письменника над текстом твору, який так і залишився незакінченим.

За авторським задумом, у двох розділах художнього твору (вірогідно, за жанром мала бути повість) розповідь ведеться від імені головного героя, що наближає читача до творчого стилю Григора Тютюнника, його життєвої та художньої правди.

Григір Тютюнник

ЗІС-5

Підготовка до друку ***Олексія Неживого***

Опівночі знову почався дощ. Вузенький провулок, освітлений далекою підсліпуватою лампочкою на стовпі, сповнився тихим шумом. Шелестіло листя од вітру й дощу і падало навскоси в жовтій імлі – останнє вже. Падало, як у яму. Шульпотіла вода в надрізану залізну бочку під хатою, в якій уже не світилося, і весь провулок, ніби йому заспівали колискової, став сонний і ще чужіший. Люди, що досі товпилися коло грузовиків, ждучи своєї черги одержувати постіль, побрали торби й чемодани, здебільшого дерев’яні, розбрелися шукати схованки: хто притулився під повіткою, хто пішов у двір під хату, а кому вже ніде було сховатися, полізли під кузови машин і гули звідти неголосно і не дуже сміливо:

– Якби ж вони там швидше поверталися. А то перемацай те ганчір’я по-одному, розпишися... Наче телицю законтрактував.

– А ти ж як хотів? Скрізь порядок такий: розпишись, тоді бери. Бо хто знає, що ти за птиця... Сьогодні взяв, а завтра втік!

– Еге, втечеш. Хіба що поза Уманню. А договір?

Їгорко тулився під повіткою, притиснувши спиною до стіни свою торбу. В ній було ще трохи домашнього хліба, чотири варені картоплини, сіль у вузлику, синя байкова сорочка, хаковий картуз новий і штани, то боявся, щоб усе те не змокло на дощі. Про одежу то нічого, можна висушити, а харчів було жаль, як розкиснуть. Вода з покрівлі падала просто Їгоркові на черевики, скручені мідним дротом, і в них джвякотіло. Дощ почався ще звечора, коли їх привезли, і йшов кількома нападами, тож води набралося і в дірки, і поза халявками. Черевиків тих уже й розшнуровувати не треба було: зняв дротяні обротьки – і вони самі спадають з ноги. Ще дома позашивав їх сировою ниткою, то подержалися трохи, а тепер знову розлізлися.

– Лоза! – покликали од хліва, де видавали постіль. Там із навстіж одчинених дверей падало у двір жовте благе світло, і дощ у ньому теж був жовтий.

Їгорків сусід, у солдатському бушлаті, з речовим мішком через плече і в маленькій кепочці, нап’ятій низько на брови, відтулився од стіни і пішов у двір до хлівця.

Він повернувся з постіллю, обгорнутою полами бушлата, і став на своє місце – мовчазний, з холодним блиском в очах під куцим козирком.

Їгоркові цей солдат запам’ятався ще у вагоні. Він лежав на полиці вдень, уставившись очима в стелю, як інші, не дослухався до балачок про те, де кращі заробітки – в радгоспах чи на великій будові, куди їх везли, а стояв у тамбурі лицем до вікна і курив «Прибой». Руки він постійно тримав у кишенях приношеного, але добре, в стрілку, напрасованого галіфе і часто нервово перекидав губами цигарку з одного куточка рота в інший. Ще на ньому були невеликі хромові чобітки. Куца гімнастерка, підперезана командирською ремінякою, а на грудях блищав добре начищений гвардійський значок. Солдат курив цигарку за